

1.01
Prejeto 6. 5. 2008

UDK 355.48(497.4-11)"1944"

Tomaž Teropšič*

Nemško utrjevanje na Spodnjem Štajerskem proti koncu druge svetovne vojne

IZVLEČEK

Avtor na podlagi literature ter arhivskih virov v Arhivu Republike Slovenije in več muzejev obravnava nemško utrjevanje na Spodnjem Štajerskem proti koncu 2. svetovne vojne. V obravnavo je vključil izsledke obsežnega terenskega dela in spominsko gradivo. Nemci na Spodnjem Štajerskem so že v drugem letu vojne živeli v strahu pred partizani. Strah pred njimi je bil večji v tistih delih pokrajine, kjer je bilo osvobodilno gibanje razvito močnejše. Začeli so utrjevati svoje postojanke. Nemške oblasti so jeseni 1944 pred prodirajočo jugoslovansko vojsko ob jugovzhodni meji nemškega rajha začele graditi utrjeno obrambno črto. V zaledju utrjene obrambne črte so opravljali utrjevalna dela lokalnega pomena za zavarovanje železniških prog in pomembnih postojank. Utrjevalna dela na Spodnjem Štajerskem je vodila Štajerska domovinska zveza. Fizična dela so opravljali prebivalci Spodnje Štajerske, nekaj so jih pripeljali iz Avstrije in celo iz Sovjetske zveze; precej je bilo tujih vojnih ujetnikov. Kljub velikim vložkom zgrajene utrdbe nemški vojski na koncu niso nič koristile, ker se ni branila na omenjeni utrjeni obrambni črti, ampak se je umikala proti Avstriji.

Ključne besede: Slovenija, Štajerska, druga svetovna vojna, okupacija, nemški okupator, obramba, utrjevanje, umik nemške vojske

ABSTRACT

GERMAN FORTIFICATION IN LOWER STYRIA TOWARDS THE END OF WORLD WAR II

On the basis of literature and archive sources from the Archive of the Republic of Slovenia and several museums, the author looks at German fortification in the Lower Styria region towards the end of World War II. The article includes the findings based on extensive work in the field and on memory material. As soon as in the second year of the war, the Germans in Lower Styria lived in fear of the partisans. This fear was greater in those parts of the territory where the liberation movement was stronger. The Germans started fortifying their strongholds. In the autumn of 1944, the German authorities started building a fortified defence line at the south-eastern border of the German Reich in order to defend themselves from the advancing Yugoslav army. In the rear of the fortified defence line they also carried out fortification works of local importance in order to protect railways and important strongholds. The fortification activities in Lower Styria were managed by the Steiericher Heimatbund (Styrian Patriotic Alliance). The manual labour was carried out by the population of Lower Styria, some workers were brought from Austria and some even from

* Dr., muzejski svetovalec, Posavski muzej Brežice, SI-8250 Brežice, Cesta prvih borcev 1; e-mail: tomaz.teropsic@guest.arnes.si

the Soviet Union; many of them were foreign prisoners of war. Despite significant investment the fortifications were not of any use to the German Army, because it did not defend itself at this fortified defence line, but during their retreat towards Austria.

Key words: Slovenia, Styria, World War II, German occupiers, defence, fortification, retreat of the German Army

Utrjevanje postojank

Nemci na Spodnjem Štajerskem so v drugem vojnem letu živeli v strahu pred partizani. Strah pred njimi je bil večji v tistih delih pokrajine, kjer je bilo narodnoosvobodilno gibanje razvito močnejše. Na šaleškem območju so Nemci ves čas živeli v strahu od konca leta 1942. O tem zgovorno priča zaupno poročilo deželnega svetnika Antona Dorfmeistra z dne 26. decembra 1942, ki ga je poslal poveljniku redarstvene policije v Maribor. Iz tega poročila izvemo, da je Dorfmeister 25. decembra 1942 obiskal Šoštanj, Velenje in Dobrno ter se v teh krajih posvetoval z župani, funkcionarji Štajerske domovinske zveze in poveljniki orožniških postaj. Na sestanku v Dobrni so bili navzoči tudi tisti krajevni funkcionarji Štajerske domovinske zveze, ki so jih pred tem obiskali partizani in jim ukazali, da morajo prenehati delati za okupatorja. Dorfmeister je v svojem poročilu omenil, da partizani pritiskajo predvsem na krajevne funkcionarje Štajerske domovinske zveze in da so ga nekateri od teh prosili, naj jih razreši dolžnosti. V nadaljevanju poročila je predlagal, naj bi se en vod policijske čete, ki je bila nastanjena v Šoštanju, nastanil v Velenju, en vod pa v Dobrni. Tako bi se lahko policija po njegovem mnenju uspešneje odzvala ob prihodu partizanov, ker ne bi izgubljala časa s prevozom iz Šoštanja. Deželni svetnik Dorfmeister je kmalu dobil odgovor, da se bo vod policije premestil v Dobrno, v Velenje pa za zdaj še ni mogoče namestiti policije.¹

Zaradi partizanskih napadov na funkcionarje Štajerske domovinske zveze in župane v okrožju Celje je okrožni vodja Štajerske domovinske zveze in deželni svetnik okrožja Celje Dorfmeister izdal 9. novembra 1944 posebno okrožnico o varnostnih ukrepih. Naslovil jo je na vse krajevne skupinske vodje Štajerske domovinske zveze in župane okrožja Celje. V njej je ukazal, da morajo vsi krajevni skupinski vodje, župani in ogroženi uslužbenci zaradi lastne varnosti takoj izvesti naslednje ukrepe: ne smejo obiskovati gostiln zunaj sklenjene naselbine; službena soba kot tudi stanovanjski prostor naj se, če je le mogoče, prestavi v prvo ali višje nadstropje; pred sobo naj se uredi veža, v kateri naj bodo zanesljivi in oboroženi možje; osebno oborožitev naj imajo stalno pri sebi, poskrbeti pa morajo tudi za zavarovanje stanovanja. Spremenijo naj navade glede prihajanja v službo in odhajanja v stanovanje.²

¹ Milan Ževart in Stane Terčak: Od vstaje do zmage. Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini in Šmartnem ob Paki. Maribor 1966, (dalje Ževart, Terčak, Od vstaje do zmage) str. 97-98.

² Stane Terčak: Iz tajnih okupatorjevih arhivov. V: Celjski zbornik 1961. Celje 1961, str. 133-134.

Pogreb visokega nacističnega funkcionarja Antona Dormeistra v Celju februarja 1945. (Fototeka MNZS)

V okrožju Brežice se nemški naseljenci niso počutili več varne po napadu Cankarjeve brigade na letališče Cerklje julija 1943. Po napadu so naseljenci vsako noč odšli v središče vasi Cerklje in tam prenočili, zjutraj so se spet vrnili v hiše, kjer so stanovali.³ Leta 1944 se Nemci v Šaleški dolini niti v svojih postojankah niso počutili varne. Okupator je dejansko obvladoval le območje utrjenih postojank, a tudi vanje je segal vpliv OF in tudi prebivalstvo v okviru teh postojank je vedno bolj sodelovalo z osvobodilnim gibanjem. Predstavniki okupatorjevega aparata in sodelavci okupatorja si v utrjenih središčih niso upali prenočevati doma, ampak so si organizirali skupna prenočišča.⁴ Strah Nemcev pred partizani se še posebej vidi iz pisma nemškega vojaka, ki je bil leta 1944 v šoštanski postojanki. Šaleško območje je v pismu označeno tako: "V teh hribih ni nobenega človeka, so samo banditi. /.../ Upajmo, da bo kmalu konec vojne, da bomo lahko zapustili to hudičevo območje."⁵

Strah Nemcev pred partizani se je še povečal s prihodom 14. divizije na Štajersko. To je razvidno iz daljšega poročila komandanta policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko z dne 3. marca 1944 izpostavi varnostne službe Brežice. "Problem bande še nadalje vzbuja pri vsem prebivalstvu največjo pozornost. Čeprav se je v zadnjih dneh razširila novica, da so policija, vermanšaft in vojska razbili odnosno razpršili glavnino - govori se o 2000 do 3000 mož - grupe, ki je vdrla

³ Alenka Simikič: Bili so izkoriščeni : življenjske zgodbe iz obdobja med letoma 1941-1945. V: Etnolog, 2001, št. 11, (dalje Simikič, Bili so izkoriščeni) str. 247.

⁴ Ževart, Terčak, Od vstaje do zmage, str. 165.

⁵ Milan Ževart: Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi. V: Velenje : Razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje 1999, str. 352.

s Hrvaškega, vendar je ta dogodek zapustil močan vtis in še vedno se opaža strah pred podobnimi vdori na ozemlju Reicha. Govori se, da je močnejšim grupam iz te banditske formacije uspelo, da se prebijejo na Pohorje, da so s tem pohorski banditi dobili precejšnje okrepitev.⁶ Sredi marca 1944 je višji vodja SS in policije Rösener izdal povelje o obveznem nošenju strelnega orožja in gibanju po skupinah za Gorenjsko, Štajersko in Ljubljansko pokrajino ter zahteval, da se njegovo povelje izvaja najdoslednejše. Z njim je izrecno prepovedal vsem pripadnikom njemu podrejenih enot, da zapuščajo mesto prebivanja brez strelnega orožja (kdor nima samokresa, naj nosi s seboj karabinko). "Vsakdo, ki ga bom srečal izven mesta prebivanja brez strelnega orožja, bo kaznovan. Klical bom na odgovornost tudi poveljnika enote, ki je odgovoren za striktno izvajanje mojega povelja. Nadalje ukazujem, da morata biti zunaj naselja skupaj vedno najmanj po dva moža."⁷

Še posebej velik strah Nemcev pred partizani je bil na Kozjanskem. Poročilo komandanta 4. bataljona vermanskega polka Spodnja Štajerska z dne 3. septembra 1944 nam daje vpogled v resnično stanje. "Zanesljivo moštvo se upira oditi na te položaje in izjavlja, da radi vršijo svojo dolžnost, ne žele pa biti kandidati smrti," je izjava, ki je za moralo nemških vojakov resnično porazna. "Drugo vprašanje je Kozje, kjer se nahaja 2. alarmna četa Brežice. To četo sestavlja 70% Spodnještajercev, ki jih je prebivalstvo Kozjega tako demoraliziralo, da je nujno, da se jih zamenja. Iz te čete vsak dan dezertirajo Spodnještajerci k banditom. Zanesljivi možje se boje, da jih bodo v slučaju napada drugi pustili na cedilu ali pa jih izdali. Ker so ukinjene mnoge orožniške postaje na območju okraja in so orožniške sile proste, bi lahko močnejša orožniška postaja 70-80 mož obvladovala kraj. Oporišče je bilo tako dobro zgrajeno, da bi se mu lahko približalo le z artilerijo, če bodo v njem ljudje, ki bi se branili. Poskušal sem že, da četo zamenjam z drugo vermansko četo. Ko pa je moštvo slišalo, da naj bi odšlo v Kozje, so izjavili, če morajo tja, gredo raje v vojsko. Da ne bi zopet izgubil najboljših mož, sem moral odstopiti od zamenjave čet. Že ko je 2. alarmna četa odhajala v Kozje, je dezertiralo 26 mož, med njimi vsi komandirji deset in se prostovoljno javili v vojsko, kjer so bili takoj sprejeti."⁸

Disciplina je popuščala tudi v SS, zato je višji vodja SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju Erwin Rösener, 1. oktobra 1944, izdal povelje za povečano odgovornost oficirjev. V posebnem povelju je ugotovil, da čeprav so že šesto leto v vojni, podrejeni SS-vodje in policijski oficirji niso pripravljeni za boj in akcijo. Nikakor ni mogel razumeti, da vodje in oficirji izrabijo vsako priložnost, da z nekakšnimi izgovori obiskujejo nadrejene komande in ustanove v večjih krajih in mestih. Ukazal je, da noben SS-vodja in policijski oficir ne sme neuradno zapustiti svojega garnizona, če nima ukaza oziroma dovoljenja predpostavljene starešine. "Nadalje želim, da moji vodje in oficirji za svoja stanovanja in komandna mesta ne koristijo najbolj urejene hiše, medtem ko so enote na prostem ali le pod zasilno streho. SS-vodje in oficirji pripadajo v vseh prilikah svojemu moštvu in morajo z njim deliti dobro in zlo. Prav tako prepovedujem, da se ločeno pripravlja hrana za oficirje in moštvo."⁹

⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 12, (dalje Zbornik VI/12) dok. 131.

⁷ Zbornik VI/12, dok. 138. Gre le za ponovitev povelja, ki ga je izdal že 11. julija 1942.

⁸ Zbornik VI/16, dok. 127.

⁹ Zbornik VI/16, dok. 143.

Postojanke nemškega okupatorja na Gorenjskem in Štajerskem, ki do leta 1944 še niso bile utrjene, je začel postopoma utrjevati. Proces utrjevanja postojank se je pospešil s prihodom 14. divizije NOV in POJ. V postojanki Mozirje je sovražnik nastanil precej številno posadko vermanov, ki je bila kot center obrambne črte, podprt z drugimi manjšimi postojankami okoli njega. Ves sistem se je pri tem opiral na postojanko Celje, od koder bi ob potrebi prišla pomoč. V Mozirju se je sovražnik nahajal v postojankah v prosvetnem domu, šoli, župnišču in cerkvi. Postojanke v šoli, župnišču in cerkvi so bile obdane z ovirami iz tesnega lesa, višine 2-3 metre, in z žično oviro, širine približno 30-40 metrov. Med postojankami, žično oviro in lesenimi ovirami so bili minska polja in strelski jarki. V teh utrjenih postojankah je bilo približno 150 vermanov na čelu s komandantom bataljona. Drugi del posadke se je nahajal v prosvetnem domu in bunkerjih, ki so bili narejeni okoli trga, iz njih so imeli vojaki dober pregled nad dostopi trgu.¹⁰

Nemški okupator je po 1. maju 1944 čedalje bolj utrjeval Šoštanj. V njem je bila do srede leta ena najpomembnejših obrambnih postojank pri farni cerkvi v Družmirju. Septembra so začeli utrjevati predvsem središče mesta. Vojaštvo je zgradilo številne bunkerje, izkopalo strelske jarke in postavilo žične ovire. Sodišče v Šoštanju so ukinili in njegovo poslopje spremenili v postojanko. Utrdili so še druga poslopja - zaradi utrjevalnih del so porušili tri stavbe in iz Šoštanja preselili v okolico triintrideset družin.¹¹

Ohranile so se smernice za izgradnjo oporišč. Izdal jih je pooblaščenec višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju za boj proti bandam na Spodnjem Štajerskem 27. septembra 1944. Dokument nosi oznako zaupno in je sestavljen iz treh točk. V prvi točki pooblaščenec priznava, da se morajo nemške posadke zaradi vse pogostejših partizanskih napadov bolje organizirati in izpopolniti obrambni sistem. V nadaljevanju določi, da v krajih z mešanimi enotami (vojska, policija, letalstvo, orožništvo, vermanšaft, carinska, poštna in železniška zaščita) oporišče vodi po činu najvišji poveljnik, čigar naloga je pospešeno utrjevati taborišče ali kraj in s koncentriranjem sil doseči njegovo največjo obrambno sposobnost ter jo tudi obdržati. Druga točka nosi naslov Taktična in prostorna koncentracija sil. V njej je zapisal, da se mora težiti za tem, da so vse nemške družine zajete v oporišču in da sodelujejo pri obrambi oporišča.

Bistvo smernic je združenih v tretji točki z naslovom Izgradnja oporišča. Točka je razdeljena na štiri dele: Izbira oporišča, Izgraditev oporišča, Vodenje boja in Oskrba s strelivom. V prvem delu je pooblaščenec zapisal, da je pri izbiri dela naselja in velikosti oporišča odločilna taktična ocena zemljišča in lastnih sil, v drugem delu pa, da je treba oporišče zgraditi po načelih krožne obrambe. "Načelno se obrambni boj mora voditi zunaj hiš in ločeno od objektov. Bojne položaje graditi v takšnem številu, da se obvlada celotno predbranišče." V nadaljevanju je zapisal: "Posebno težke odseke zemljišča je treba minirati. Zaradi ureditve predbranišča se morajo odstraniti vse ovire, kot so hiše, drevesa, žive meje, plotovi, zrasle poljščine in grmovje. Za pospešeno izgradnjo lahko komandant oporišča

¹⁰ Zbornik VI/16, dok. 42.

¹¹ Milan Ževart: Akcije 14. divizije od 26. aprila do 1. maja 1944 in povečanje okupatorjevih sil v Šaleški dolini. V: Styriaca, izbrana dela. Velenje 2005, str. 386; Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977, str. 537.

uporabi vse enote in ustanove in pri tem upošteva njihove druge naloge. Za izgradnjo položajev izdatno uporabljati prebivalstvo. Opozarjam, da se morajo graditi samo nepokriti položaji. Za zaščito od minometalnega ognja se morajo razen tega graditi t. i. lahka zaklonišča. Vsi bojni položaji se morajo s hrbta zavarovati proti drobcem izstrelkov. Pri izgradnji položajev in rogov se mora upoštevati, da so položaji zgrajeni tako, da je ob spremembi letnega časa in visokega snega zgornji rob rogov in položajev iznad snežne odeje. Pri končani izgradnji mora biti krožna obramba vseskozi v sistemu obrambnih položajev. Hiše v ozadju, razen kot bojni položaj, se morajo izbrati in izgraditi tudi za dominantno uporabo orožja."

V delu točke z naslovom Vodenje boja je zapisano, da mora komandant oporišča za izvedbo obrambnega boja pripraviti načrt za preplah, načrt boja in načrt ognja. "V vsakem primeru mora komandant oporišča pripraviti rezervo, s katero bo lahko okrepil ogrožene položaje, zaježil mesta vpadov in uničil ali pa s protinapadom odbil nasprotnika, ki je prodr. Boj, ki se bo vodil deloma na cestah ali v hišah, zahteva čvrsto vodenje enot. Razen bojnih enot se morajo od civilnega prebivalstva formirati skupine gasilcev, ki bodo lahko takoj zadušile vsak požar. Uspešno vodenje boja bo mogoče le, če bodo enote dobro izurjene za zasedanje položajev in za obrambni boj že v teku alarmnih vaj."

V zadnjem delu točke so zapisani elementi glede oskrbe s strelivom. Avtor dokumenta je specificiral količino streliva in odredil za mitraljez 4500 nabojev, za puškomitraljez 2500 nabojev, za avtomatske puške po 240 nabojev, za puške po 150 nabojev in za pištole po 64 nabojev. Predvidel je še štiri ročne bombe na vsakega člana posadke oporišča, 60 min za srednji minomet in 60 min za lahkega. Na koncu točke in dokumenta je zapisal, da ta količina streliva omogoča vsaki posadki oporišča, da odbije vsak napad oz. ji omogoča, da odbrani oporišče do njegove deblokiranja.¹² Ohranil se je še en pomemben okupatorjev dokument. Gre za obrambni načrt za službeno mesto varnostne policije - službeni oddelek Celje in magistrat v Celju. Napisal ga je Heitzler, revirski stotnik Varnostne policije kot vodja Varnostne policije - službeni oddelek, 30. avgusta 1944. Dokument je nastal iz strahu pred partizanskim napadom na mesto Celje. Obrambni načrt za mesto naj bi naredil komandant postojanke Oberstleutnant Lang iz oddelka oklepnih grenadirjev 48. Po obrambnem načrtu so imeli na voljo za obrambo magistrata 25 mož mestne uprave, 60 gasilcev, 30 mož Tehnične pomoči in 10 pripadnikov nemškega Rdečega križa. Vodja vseh obrambnih sil je bil revirski poročnik, ki je imel ob sebi namestnika. Varovati so morali magistrat in celotno mestno upravo, vključno z mestnim gradbenim uradom, policijski revir, kriminalistično policijo, letalsko obveščevalno službo, gasilsko skladišče, trgovine v stavbi magistrata in hiše, ki so obkrožale magistrat. Predvideli so zunanji in notranji obroč obrambe. Ob napadu partizanov so odredili: "1) Straže se postavijo v gornja nadstropja z dobro vidnostjo na vse strani. 2) Straže ovirajo prodiranje sovražnika ali demonstrantov k magistratu. Straže se po stiku, ki so ga dobile s sovražnikom, borijo samostojno in brezobzirno. 3) Potrebo po novem strelivu je treba javiti na mesto komande, enako tudi ranjene in mrtve stražarje. Prijave naj se dostavljajo prek dvorišč ali skozi zidne predore v kleti. 4) Brez povelja se stražarsko mesto ne sme zapustiti. 5) Strahopetstvo pred sovražnikom bo strogo kaznovano." Načrt je pred-

¹² Zbornik VI/16, dok. 140.

videval tudi formacije udarnih skupin v moči šestih mož, po možnosti naj bi bili to mlajši ljudje iz rezerve na magistratu.¹³

Gradnja utrjene obrambne črte ob Sotli in Savi

Od jeseni 1944 je Slovenija vedno bolj dobivala podobo frontnega zaledja, in to ne samo ene, temveč treh front: madžarske, jugoslovanske in italijanske, ki so bile od nje sicer različno oddaljene, vendar so bili okupatorjevi ukrepi za vsemi enaki. Med najpomembnejšimi ukrepi sta bila gradnja utrjene obrambne črte in širokopotezne očiščevalne operacije proti narodnoosvobodilni vojski na vsem slovenskem ozemlju. Na podlagi ukazov Adolfa Hitlerja z dne 26. julija in 19. septembra 1944 so od poznega poletja in zgodnje jeseni ob jugovzhodni meji nemškega rajha gradili utrjeno obrambno črto "Südostwall"¹⁴ ali "Reichsschutzstellung".¹⁵ Glavna obrambna črta se je raztezala na severu ob slovensko-hrvaški meji, nato pa vzdolž Sotle in Save do Trbovelj, mimo Ljubljane do Vrhnike, čez Hrušico, ob vznožju Trnovske planote in ob Soči do Tolmina. Nekoliko pozneje so načrtovali tudi pomožne črte ob Krki¹⁶ čez Novo mesto do Loške doline, med Reko in Snežnikom oziroma vzdolž Čičarije in dalje čez Kras, kjer so se dela naslanjala na ostanke utrjenih obrambnih črt iz prve svetovne vojne.¹⁷

¹³ Arhiv Muzeja novejša zgodovine Celje (AMNZC), fasc. 22, Obrambni načrt, 30. 8. 1944.

¹⁴ Jugovzhodni branik.

¹⁵ Črta za zaščito rajha. Mimo črte je nemški okupator utrjeval tudi posamezna mesta, npr. Maribor, Celje, Ljubljano itd., v katerih naj bi se upiral prodirajočim vojakom protifašistične koalicije. Po Hitlerjevem povelju, št. 11, z dne 8. marca 1944 o poveljstvih "trdnih prostorov" (fester Platz) in "krajevnih postojankah" (Ortsstützpunkte) so vojaška poveljstva naslednje mesece imenovala njihove poveljnike. To naj bi bile dobro utrjene postojanke, ki bi se v trdovratni obrambi dale tudi obkoliti, vezati nase močne sovražnikove sile in tako omogočiti protiofenzivo lastne vojske. Kolikor vemo, na slovenskem niso vzpostavili "trdnih prostorov", temveč le "krajevne postojanke" s t. i. bojnimi komandanti, npr. v Ljubljani, Trstu, Mariboru in še kje. Za Ljubljano npr. vemo, da so jo nameravali "braniti" z dvema divizijama vojske. Tone Ferenc: Priprave na konec vojne. V: Slovenija v letu 1945. Ljubljana 1996, str. 10.

¹⁶ Jožef Teropšič je bil leta 1944 star 16 let in je pomagal na domači kmetiji v Herinji vasi. V drugi polovici leta 1944 je okupator začel graditi utrdbe na odseku Lešnica-Dolenje Kronovo. V ta namen je nemška oblast mobilizirala prebivalstvo Otočca in bližnjih vasi, pa tudi Rome. Tu so delali še prebivalci Šentjerneja, ki so jedli in spali v Prosvetnem domu v Otočcu. Mobilizirali so samo mlade obeh spolov, in to letnike 1926-1929. Vpoklicani so bili z Občine Otočec. Prebivalstvo je delalo od 7. do 14. ure, večasih tudi dlje. Za opravljeno delo niso dobili prehrane in ne plačila, dobili pa so dve cigareti na dan. Občasni nadzor prisotnosti na utrjevalnih delih so po vaseh izvajali domobranci. Nadzor na delovišču so opravljali nemški vojaki starejših letnikov in vojaški invalidi. Bili so uniformirani in oboroženi s puškami. Vsak vojak je nadzoroval delo nekaj delavcev in jim delo tudi odrejal. Delali so bunkerje in mitralješka gnezda iz lesa. Bunkerji so bili vkopani v zemljo in pokriti z dvema oz. tremi plastmi smrek in zemlje. Smreke so bile debele in so jih polagali navzkriž. Tanjše smreke so uporabljali za oblaganje notranjosti bunkerjev. Bunkerji so bili globoki približno pet metrov in postavljeni na vsakih 50 metrov, kar je bilo odvisno od terena. Povezani so bili s strelskimi jarki. Vhodi v bunkerje so bili izdelani v lomljeni črti. En bunker je gradilo osem ljudi. Delali so vse do maja 1945, tudi pozimi. Na kamnitem delu odseka so uporabljali razstrelivo. Po potrebi so delavce na delo na razne odseke vozili tudi s tovornjaki. Strelski jarki so bili ob koncu vojne zgrajeni, bunkerji pa ne. Delavci na utrjevalnih delih so delali malo, ni bilo prave delovne vneme. Tudi sabotirali so in to tako, da so lomili delovno orodje. Nemški vojaki jih niso priganjali k delu. Godrnjali so in se pritoževali nad slabo hrano (Jožef Teropšič, ustni vir, 16. 10. 2004).

¹⁷ Tone Ferenc: Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije. V: Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 113; isti, Dnevnik nacističnega funkcionarja na Štajerskem iz poslednjih mesecev vojne. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 1982, št. 2, (dalje Ferenc, Dnevnik nacističnega funkcionarja) str. 53; Zdravko Klanjšček: Pregled narodnoosvobodilne vojne 1941-1945 na Slovenskem. Ljubljana 1989, (dalje Klanjšček, Pregled NOV) str. 273.

Vsa utrjevalna dela na Spodnjem Štajerskem so izvajali na štirih odsekih, ki so geografsko zajemali območja štirih okrožij: 1. Trbovlje, 2. Brežice, 3. Celje, 4. Ptuj. Za utrjevalna dela je bil odgovoren pokrajinski vodja dr. Sigfried Uiberreither, njegov namestnik je bil Franz Steindl, v posameznih okrožjih so bili t. i. gradbeni odseki oziroma Bauabschnitte, ki so jih vodili okrožni vodje Štajerske domovinske zveze. V okrožju Brežice je bil to Adolf Swoboda, sedež je imel v Narodnem domu v Brežicah, v okrožju Celje pa Anton Dorfmeister s sedežem v Ljubljanskem domu v Rogaški Slatini. Po njegovi smrti je 5. februarja 1945 njegovo dolžnost prevzel Heinz Mayerhofer. Gradbeni odseki so imeli še pododseke, ki so jih vodili vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze.¹⁸

Poleg stranke je pri utrjevalnih delih sodelovala tudi vojska. Na obravnavano območje so poslali 6 posebnih enot - gradbeni pionirskih bataljonov.¹⁹ Od tega so bili na Kozjansko razporejeni kar štirje bataljoni. Gradbeno pionirski bataljon 17 je imel štab v Vidmu pri Krškem, njegova 1. četa v Sv. Petru pod Svetimi gorami, 2. v Rajhenburgu, 3. v Vidmu in 4. na Senovem. Bataljon 27 je imel svoj štab v Rogatcu. Bataljon 103 je imel štab v Radečah pri Zidanem Mostu, 1. četa je bila v Zidanem Mostu, 2. v Loki pri Zidanem Mostu, 3. v Radečah in 4. v Razborju. Bataljon 84 so poslali v Sv. Peter pod Svetimi gorami. Njegovo prvo četo so razporedili v Podčetrtek, 2. v Sv. Peter pod Svetimi gorami, 3. na Bizeljsko in 4. v Staro vas.²⁰

Narokavni trak organizacije TODT. Muzejski predmet hrani Posavski muzej Brežice.

¹⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (AS 1851), fasc. 52/II, poročilo obveščevalnega oddelka GŠ NOV in POS, 6. 12. 1944; ARS, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve (AS 1931), a. š., 401, mapa Sigfried Uiberreither; Ferenc, Dnevnik nacističnega funkcionarja str. 43-97; Tone Ferenc: Nemška okupacija. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur pri Celju - Šmarje pri Jelšah 1984, (dalje Ferenc, Nemška okupacija) str. 277.

¹⁹ Bau Pionierbataillon - gradbeni pionirski bataljon, izurjen zlasti za postavljanje ovir in opravljanje utrjevalnih del.

²⁰ ARS, AS 1851, fasc. 52/III, poročilo obveščevalnega oddelka GŠ NOV in POS, 20. 2. 1945.

Pri utrjevalnih delih je sodelovala še organizacija TODT.²¹ Na voljo je dala orodje, gradbeni material in strokovnjake. Fizična dela so opravljali prebivalci Spodnje Štajerske, nekaj so jih pripeljali iz Avstrije in celo iz Sovjetske zveze. Precej je bilo tudi vojnih ujetnikov: Grkov, Italijanov in Rusov. Po podatkih obveščevalnega centra 4. operativne cone NOV in POS je v oktobru 1944 na odseku Rogaška Slatina delalo že 3000 ljudi, v Sv. Petru pod Svetimi gorami 1000 in na odseku Brežice-Krško prav tako 3000 ljudi. Civilno prebivalstvo so v delo vključevali prek Arbeitsamta.²² V arhivu Posavskega muzeja Brežice hranijo velik rdeč plakat - s takimi plakati je pokrajinski vodja dr. Uiberreither sredi septembra 1944 pozval Spodnještajerce na delo pri utrjevanju meja. V njem je zapisal, da so za delo obvezni vsi moški od 14. do 60. leta in vse ženske od 16. do 50. leta. Na delo naj bi pozivali poimensko prek strankinih organizacij. Na koncu poziva je zapisano geslo: "Vstanite, Štajerci, na delo! Samo če bomo zvesti Führerju in sebi, bomo zmagali."²³ Ob plakatih so izdali tudi letake z naslovom Opozorilo za zasilne obveznike pri izgradnji postojanke Štajerska. V uvodu so zapisali: "Führer je za ukazal kot skrbnostni ukrep izgraditev obmejne postojanke na jugu in vzhodu Štajerske vključno Spodnje Štajerske. Ta ukrep je izvršiti s sredstvi narodne mobilizacije. V svrhu izpolnitve Führerjevega naloga ste bili pozvani s pomočjo kratkoročne zasilne delovne obveze. Neizpolnjevanje Führerjevega naloga se bo kot izdajstvo domovine in boreče se fronte najtežje kaznovalo." Temu sledijo navodila za delavce. Obljubili so jim plačilo²⁴ dveh mark na dan oziroma šest mark, če se bodo sami oskrbovali. S sabo naj vzamejo vremenu primerno oblačilo, čevlje ali škornje, rezervno perilo, dve odeji, dežni plašč ali šotorsko platno, pribor za umivanje, čiščenje in šivanje, posodo za kuhanje (porcijo), jedilni pribor, čutarico oziroma termosteklenico, kozarec in topla oblačila. Prinesti so morali tudi orodje: lopate, krampe, žage in sekire.²⁵

Popoldne, 27. septembra 1944, so imeli v Mariboru sestanek vsi nemški župani. Na njem so obravnavali problematiko graditve utrjenih obrambnih črt. Zvedeli so, da bodo v ta namen na območju celotne Štajerske morali mobilizirati 100.000 ljudi. Postopek mobilizacije naj bi bil naslednji. Župani bi morali narediti sezname ljudi v svojih občinah. Na vsakih 10 ljudi bi po en kurir moral obvestiti

²¹ Organizacija v službi nemških oboroženih sil, imela je nalogo izvajati velika, strateško pomembna dela. Organizacija je dobila ime po nemškem inženirju, nacistu Fritzu Todtu.

²² Delovni urad oz. borza dela. Tomaž Teropšič: Kozjanski odred, 1. knjiga. Maribor 1993, (dalje Teropšič, Kozjanski odred 1) str. 188-189.

²³ Arhiv Posavskega muzeja Brežice, fasc. Okupatorjevi in kolaboracionistični plakati. Aufruf Gauleiterja Dr. Sigfrieda Uiberreitherja, Graz am 18. September 1944.

²⁴ Več informatorjev na terenu oz. nekdanjih mobilizirancev pri gradnji utrjenih obrambnih črt je izjavilo, da za svoje delo niso dobili plačila ali so jim dali cigarete, nakaznice za hrano ali obleko. Zanimiva je izjava Poljaka Česlava Bednarka. Bil je vojni ujetnik, nato odpuščen iz taborišča pod pogojem, da ostane v Nemčiji in dela na posestvu na Brandenburškem. Sredi septembra 1944 je vsaka občina na Brandenburškem dobila nalog, da mora za vojaške potrebe oddati voz z dvema konjema in voznikom. Sredi oktobra je bil že v Sv. Petru pod Sv. gorami, kjer je prevažal les za utrjevanje bunkerjev. Tu so delali Avstrijci, Poljaki, Rusi in Francozi. Delali so tri tedne po 9 ur na dan. Če so jedli v menzi, so dobili 2 RM plačila, če so se sami prehranjevali, so dobili 6 RM plačila. "Rusom in Poljakom po končanem delu ni bilo dovoljeno slobodno kretanje, temveč so se morali zadrževati v svojih barakah, katere so bile zastražene s 25 težkimi mitraljezi." (ARS, AS 1851, fasc. 63/IV, zaslišanje Česlava Bednarka).

²⁵ Arhiv MNZC, fasc. 22, letak Opozorilo za zasilne obveznike pri izgradnji postojanke Štajerska, nedat.

naslednjih deset ljudi in tako naprej. Županom so na sestanku zabičali, da morajo vse zadeve v zvezi z utrjevalnimi deli potekati v največji tajnosti.²⁶ Na sestanku so zvedeli, da bodo za utrjevalna dela mobilizirali tudi ženske iz mest Celja, Ptuja in Ljutomera. Iz raznih dokumentov in ustnih izjav izvemo, da so pri teh delih sodelovale tudi druge ženske s Spodnje Štajerske, med njimi kočevske Nemke in ženske iz Ukrajine.²⁷

Delavci so stanovali v stavbah, ki so bile v bližini krajev, kjer so delali. Če teh ni bilo dovolj, so zanje postavljali lesene barake. Stanovanjske razmere in prehrana so bile slabe. Delavci so delali počasi, kradli so orodje in tudi tako sabotirali dela. Med letalskimi napadi so se razbežali, precej jih je takrat tudi pobegnilo. Morala delavcev je bila v glavnem nizka. Prav taka je bila pri nekaterih vojaških enotah. Konec marca 1945 je neka nemška patrolja naletela na partizanskega obveščevalca v trenutku, ko si je ta ogledoval protitankovske jarkove. Prijazno ga je ogovorila in pustila, da je odšel. Nemške oblasti so za "delomrzneže" v Rogaški Slatini uredile kazensko taborišče. Vodil ga je Kornberger. Jetnikov iz Slovenije v letu 1945 ni bilo več mogoče pošiljati v koncentracijska taborišča, zato so jih nacisti začeli pošiljati v kazensko delovno taborišče v Rogaški Slatini. Zaposlili so jih pri utrjevalnih delih.²⁸ Z izgradnjo utrjenih bojnih črt so nadaljevali vse konca vojne. Okrožni vodja Swoboda je v začetku marca 1945 sklical svoje podrejene na zborovanje v Brežicah, kjer jim je izdal nova navodila in nasvete glede utrjevalnih del. Zvezni vodja Franz Steindl pa je pozval prebivalstvo Spodnje Štajerske, naj tudi v prihodnje z marljivostjo in predanostjo gradi utrdbe za zaščito domovine.²⁹

Utrjevalnih del pod Donačko goro se dobro spominja Frančiška Metličar. Med vojno je stanovala v Slivnici pri Celju. Leta 1944 je bila stara 27 let. Jeseni istega leta je ona in mnogi drugi dobila poziv v nemškem jeziku od župana občine. Določena dne se je na železniški postaji zbralo približno 50 moških in žensk iz njenega kraja. Moški so bili v glavnem sami starejši letniki oz. tisti, ki niso bili sposobni za vojaško službo. Pod vodstvom župana občine so se z vlakom peljali v Rogaško Slatino. Nastanili so jih v nekem praznem stanovanju, kjer je bila na tleh slama. Spali so oblečeni. Župan je spal v posebni sobi, ki je bila skromno opremljena. Delali so tri tedne, nato je prišla zamenjava. Vstajali so ob 6. uri zjutraj, sledil je zajtrk in nato dve uri peš hoje do delovišča. Delo so končali ob 17. uri. Po dveh urah hoje je sledila večerja. Ob 20. uri so imeli že policijsko uro. Zajtrk so

²⁶ ARS, AS 1851, fasc. 63/III, poročilo obveščevalnega centra 14. divizije NOV in POJ obveščevalnemu oddelku GŠ NOV in POS, 1. 10. 1944.

²⁷ Prav tam; Simikič, Bili so izkoriščeni, str. 247; ARS, AS 1851, fasc. 64/I, poročilo obveščevalnega centra Kozjanskega odreda, 28. 11. 1944. Nemški okupator je v Gornjem Gradu 8. januarja 1945 pobral dekleta v starosti 17-21 let in jih odpeljal v Celje ter naprej v Rogaško Slatino na kopanje strelskih jarkov. "Tu je bilo eno samo taborišče: bili so ruski ujetniki, Poljaki in Čehi ter veliko naših ljudi na prisilnem delu. Nas dekleta je nadzorovala nemška voditeljica in nismo imele izhoda. Vsak dan smo morale v snegu in mrazu na delo v bornih capah, ki smo jih v naglici vzele doma, kar je sploh bilo še v hiši. To je trajalo več kot tri mesece." (Helena Rifel: Spomini na vojno 1941-1945. V: Zbornik Gornji Grad med 2. svetovno vojno. Celje 2000, str. 103, 170).

²⁸ Teropšič, Kozjanski odred 1, str. 189.

²⁹ Štajerski gospodar, 17. 3. 1945, str. 6. "V svrhu zaščite naše domovine pred ogrožanjem vzhoda gradimo že več mesecev na Führerjevo povelje postojanke in izpreminjamo mesta in vasi v trdnjave, gore pa v gradove. Pod pridnimi rokami naših mož, žena, fantov in deklet iz vseh delov Gaua so nastali kljub vsem vremenskim, prehranjevalnim in stanovanjskim težavam oklopniški jarki, bojni jarki, strojniška gnezda, žične ovire itd." (Franz Steindl: Gradnja postojank za zaščito domovine. Štajerski gospodar, 3. 3. 1945, str. 3).

imeli ob skupnem kotlu, dobili so črno kavo in kruh, kar je moralo zadostovati za cel dan. Čez dan niso dobili niti vode. Večerja je bila spet ob skupnem kotlu. Dobili so fižol na župi, včasih so bile notri goveje kosti in kruh. Umili so se lahko le zjutraj in zvečer. Ena vodovodna pipa je prišla na deset ljudi in več. Ker so bili higienski pogoji zelo slabi, so dobili uši. Delali so v svojih oblekah. Vsa dela so opravljali ročno z lopatami in krampi. Po približno dveh tednih so jih preselili v šolo. Tam so bili pogradi "na štuk", na njih pa slama. Njen brat je bil skrivač, saj se je skrival tako pred nemškimi oblastmi kot pred partizani. Zaradi njega oziroma namesto njega je morala delati dodatne tri tedne. Ob prvem snegu so šli domov. Namesto plačila je dobila dve nakaznici za čevlje. V letu 1945 jih niso več klicali.

Delovni dan je potekal vedno enako. Po zajtrku je bil zbor. Sledil je pozdrav Hitlerju, nato so razdelili orodje. Zvečer je bil vrstni red obrnjen. Političnih govorov ni bilo. Za njeno skupino je bil zadolžen njihov župan. Pod njegovim vodstvom so hodili delat pod Donačko goro. Župan ni delal, temveč je le nadzoroval. Njena skupina je delala cesto za "kanone", ki je morala biti v črti cikcak proti vrhu gore. Pravzaprav so le čistili zemljišče. Spominja se še protitankovskega jarka, širokega približno štiri metre. Povezoval je en hrib z drugim. Skopali so ga vojni ujetniki. Na njenem odseku so delali italijanski vojni ujetniki, zraven spodnještajerskega prebivalstva pa še Avstrijci. Bili so sami starejši moški, žensk ni bilo. Spominja se še mladine s Češke in Madžarske. Bili so civilisti in niso delali pod stražo.³⁰

V novembru 1944 je dobil Kozjanski odred posebno nalogo, da naj nenehno vznemirja delavce, ki so bili zaposleni pri graditvi obrambnih črt. Delavce so mobilizirali v NOV, tudi jetnike drugih narodnosti. Precej so mobilizirali Grkov, ki se nato niso najbolje vedli. Hrane iz kotlov so pojedli dvakrat več kot borci, tu in tam pa so izmaknili kakšno stvar iz hiš. Civilno prebivalstvo je to kmalu spoznalo in je bilo nanje posebej pozorno. Precej delavcev s Kozjanskega se je izgovarjalo, da ne morejo hoditi na delo, ker jim to preprečujejo partizani. Borci Kozjanskega odreda so napadali manjše sovražnikove patrolje. Osmega novembra so napadli skupino nemških geometrov, ki so pregledovali in merili teren za utrjevalna dela. V spopadu so ubili tri okupatorjeve vojake. Utrjevalna dela so ovirali tudi letalski bombni napadi. 3. in 4. novembra so letala bombardirala železniško progo Dobova-Krško. V teh napadih je življenje izgubilo tudi nekaj delavcev pri kopanju jarkov.³¹

Štab Kozjanskega odreda je konec leta 1944 prepoznal v gradnji utrjenih obrambnih črt neposredno nevarnost za osvobojeno ozemlje in narodnoosvobodilno gibanje na Kozjanskem. Pravilno so predvidevali, da bo sovražnik hotel imeti zaledje utrjenih obrambnih črt očiščeno partizanskih enot, če že ne kar celotnega narodnoosvobodilnega gibanja. Svoje nadrejene so prosili za odgovor glede tega. Zraven so navedli možnost razdelitve odreda na majhne skupine partizanov. Delali naj bi diverzantsko-sabotažne akcije. Odredni in bataljonski kader bi porazdelili med skupine. V dopisu so celo omenjali možnost preместitve oz. odhoda odreda s Kozjanskega.³²

³⁰ Frančiška Metličar, ustni vir, 27. 4. 2005.

³¹ Teropšič, Kozjanski odred 1, str. 189-190.

³² Prav tako, str. 190.

Po podatkih, ki so jih dobili partizanski obveščevalci, je nameraval okupator zgraditi obrambno črto iz kakovostnih materialov. Ker mu je teh primanjkovalo, se je odločil za navadno poljsko utrjevanje. Na pomembnejših odsekih so topovske položaje gradili iz železobetona, drugod so kot gradbeni material uporabljali v glavnem samo les, kamenje in zemljo. V zaledju utrjene obrambne črte so opravljali utrjevalna dela lokalnega pomena za zavarovanje železniških prog in pomembnih postojank. Posamezna križišča so utrjevali kot odporne točke, ki niso bile povezane s sistemom utrjene obrambne črte. Preprečevale naj bi hitre premike oz. prodiranja sovražnikovih enot in s tem nudile svoji vojski več časa za ustrezno obrambo.³³

Utrjena obrambna črta je na Kozjanskem potekala skozi naslednje kraje: Pleš nad Zidanem Mostom, Čelovnik, Radež, Loka pri Zidanem Mostu, nad Bregom, Razbor, Križ, Ledina, nad Sevnico, nad Blanco, Rožno, grajska pristava samostana v Rajhenburgu, Sv. Mohor nad Rajhenburgom, Sremič, nad Vidmom, Libna, Stari Grad, nad Spodnjo Pohanco, nad Artičami, nad Globokim,³⁴ nad Župelevcem, Sv. Andrej, Spodnja Sušica,³⁵ Bukovje, Bizeljska vas, Bizeljski grad, Sv. Peter pod Svetimi gorami, med cesto in Sotlo do Podčetrtra,³⁶ Sv. Ema, Sv. Vid, Nimno, Prišlin, Hum na Sutli, Rogatec, Tržišče, Žahenberc in naprej proti Ptujju.³⁷ Utrjena ob-

³³ ARS, AS 1851, fasc. 52/III, poročilo obveščevalnega oddelka GŠ NOV in POS, 27. 2. 1945 in fasc. 63/III, poročilo o utrjevanju na Spodnjem Štajerskem, 21. 10. 1944; Zbornik VI/17, dok. 80.

³⁴ Zofija Kolman je bila leta 1944 stara 19 let. Stanovala je v Pišecah. Omenjenega leta je dobila pisni poziv z občine Pišce, da se mora javiti v gradu Brežice. Tam se je zbralo veliko vaščanov in vaščank. Moški so bili sami mlajši in starejši letniki. Pojasnili so jim, da bodo kopali strelske jarke. Zadrželi so delati v Globokem. Zofija se je na delovišče vozila s kolesom ali pa hodila peš. Z nekaj odmori so od ponedeljka do petka delali cel dan. Ob sobotah so delali le dopoldne, ob nedeljah pa ne. Delali so tudi po dežju, če le ni preveč deževalo. Voda za pitje je bila preskrbljena, za hrano so morali poskrbeti sami. Prinašali so jo od doma. Ves čas dela so jih nadzorovali oboroženi stražarji. Uporabljali so lopate, krampe, motike in grablje. Orodje so imeli shranjeno v neki hiši. Zjutraj so ga iz nje vzeli in zvečer vrnili. Spominja se, da so jih pri delu fotografirali. Ko je začel padati sneg, niso hoteli več delati. Šli so domov in se niso več vrnili. Vaščani Pišec so delali strelske jarke tudi ob Sotli, na meji z NDH. Občasno so jih tam zapeljali s tovornjaki. Z njimi so delali italijanski vojni ujetniki, ki so bili iz taborišča pri železniški postaji v Brežicah (Zofija Kordiš, ustni vir, 4. 7. 2005).

³⁵ Bizeljsko. Nekje v širšem rajonu Bizeljskega je utrjevalna dela vodil Franc Roštohar, gradbeni delovodja iz Krškega. Izgradnjo utrdbenih linij je sabotiral. Med drugim je namesto železnih traverz vgrajeval lesene. To je ugotovila nemška inšpekcija in ga oktobra 1944 aretirala. Najprej so ga zaprli na gestapu v Brežicah, nato v zapore v Mariboru, kjer je maja 1945 dočakal osvoboditev (Martina Silvestra Teropšič, ustni vir, 16. 10. 2004).

³⁶ Ivan Dražnik se je rodil leta 1929 v Št. Ilju pri Velenju, kjer je med vojno tudi stanoval. Konec leta 1944 je dobil pisni poziv v nemškem jeziku od župana. Za tri mesece bi moral iti kopat strelske jarke v Podčetrtek. Iz njegove vasi so šli trije. Pred tem so se posvetovali s partizani. Dejali so jim naj le gredo, v nasprotnem primeru jim bo nemška oblast uknila nakaznice za hrano, a naj delo sabotirajo. Na pot so odšli sami, stanovali so v gradu Podčetrtek. Spali so v veliki sobi, kjer je bilo veliko postelj "na štuke." Soba je bila polna moških, bili so samo mladi in stari. Po njegovem mnenju so bili prvi premladi, drugi pa prestari za vojsko. Tudi druge grajske sobane so bile polne moških. Pri vходу v grad je bila oborožena straža. Zjutraj so vstali, imeli zajtrk, ki je bil bolj slab kot dober. Nato so odšli na delo do reke Sotle na meji z NDH. Tam so kopali strelske jarke po cel dan tri mesece. Delo so opravljali ročno, uporabljali so krampe in lopate. Oblečeni so bili v svoje obleke. Delali so slabo in še sabotirali so. "Orodja so se nenehno lomila." Čez dan so dobili kosilo in tudi vodo za pitje so imeli na razpolago. Ker je bil Ivan med mlajšimi, je hodil h kmetom po vino. Zvečer so se vrnili v grad na večerjo in spanje. Za higieno je bilo slabo poskrbljeno. V omenjenih treh mesecih so ponoči partizani nekajkrat streljali na grad, da so vznemirjali nemško stražo in delavce. Pri delu so jih nadzirali oboroženi stražarji. Spominja se, da so na tem odseku delali tudi vojni ujetniki. Vsi skupaj so delali malo in slabo, zato je bilo delo le na pol opravljeno. Razen kart za hrano plačila niso dobili. Skupaj z njim sta delala sovaščana Franc Hrustelj in Kristel Kuhar (Ivan Dražnik, ustni vir, 5. 5. 2005).

³⁷ ARS, fond Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (AS 1869), fasc. 333/I, poročilo obveščevalnega centra Kozjanskega odreda, 30. 11. 1944.

rambna črta je bila sestavljena iz več delov: iz protitankovskih, strelskih, zveznih in plaznih jarkov, mitraljeških gnezd, položajev za topove in minomete, oporišč, dohodnih jarkov, stanovanjskih bunkerjev, položajev za protiletalske topove in pasov bodeče žice.³⁸

Protitankovski jarki so imeli obliko trapeza. Globoki so bili 3 m, spodaj 3-3,5 m in zgoraj 4 m široki. Strelski jarki so bili skoraj vedno na pobočjih, narejeni v črti cikcak. Tudi ti so bili trapezaste oblike, na strelni strani so imeli polico 20 x 20 cm. V globino so merili 160 cm, v širino zgoraj 80 cm in spodaj 40 cm. Na vsakih 8-12 m je bila narejena na strelni strani jarka vdolbina za strelca. Med strelskimi jarki in stanovanjskimi bunkerji, med dvema črtama strelskih jarkov ali med strelskimi jarki in mitralješkimi gnezdami so bili zvezni jarki. Če so bili dolgi do 10 metrov, so bili izdelani v ravni črti, drugače v lomljeni. Plazne jarke so delali v trapezasti ali kvadratni obliki 60 x 60 cm. Povezovali so mitralješka gnezda s strelskimi jarki. Strelski in zvezni jarki so bili včasih narejeni kot plazni jarki. Mitralješka gnezda so gradili v dveh oblikah. Prvi tip je imel obliko kroga, gnezdo je bilo globoko 60 cm, zgoraj široko 120 cm in spodaj 100 do 110 cm. Drugi tip je imel obliko polovice elipse. Posamezne hribe so preuredili v oporišča. Osrednji prostor je bil namenjen topovom in minometom, strelski jarki so bili zgrajeni v enojnih ali dvojnih obročih. Dohodne jarke so uporabljali za prehode iz zaščitenih krajev v črte strelskih jarkov. Bili so različnih oblik in mer. Stanovanjski bunkerji so bili od 20 do 50 m oddaljeni od strelskih jarkov. Bili so kvadrataste ali pravokotne oblike, merili so 2 x 2 do 3 x 8 metrov. Stene so bile obložene z 20-centimetrskimi debli, tla nepokrita, stropi pa prekriti z dvojno navzkrižno plastjo hlovdov in zemlje. Najmanjša debelina stropa je bila 60 cm. Bodečo žico so napeljevali 20-50 m od prve črte strelskih jarkov.³⁹

Po poročilih obveščevalnega centra Kozjanskega odreda okupator vse do konca vojne ni uspel zgraditi utrjene obrambne črte na Kozjanskem. Skoraj v celoti je zgradil le strelske jarke. Druge sestavne dele utrjene obrambne črte je uspel zgraditi različno; na nekaterih odsekih več, na drugih manj.⁴⁰

Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl je v propagandnem glasilu o utrjeni obrambni črti zapisal: "V teh zaprekah bodo nekoč, ako bi napočila ura zadnje preizkušnje, odredi vojske in Volkssturma predstavljali nepremagljiv branik pred vrati domovine."⁴¹ Ko je nastopila "ura zadnje preizkušnje," se nemška vojska ni branila na utrjeni bojni črti, ampak se je pred prodirajočo zmagovito jugoslovansko vojsko umikala proti Avstriji.

Ob umiku z Balkana si je nemški okupator želel zagotoviti varno zaledje in še posebej varne komunikacije. Obveščevalni center 14. divizije je 1. oktobra 1944 poročal, da je sovražnik na vseh večjih železniških postajah (Slovenska Bistrica, Pragersko) gradil enonadstropne bunkerje, stene so bile debeline dveh opek, strelne line betonirane, pokriti pa so bili z železniškimi pragi. Na manjših železniških postajah (Poljčane) so čakalnice preuredili v bunkerje.⁴² Podobno so ugotavljali

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Več o tem v poročilih partizanskih obveščevalcev v ARS, AS 1851, fasc. 52/V in 54/VIII.

⁴¹ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor, fond Štajerske domovinske zveze, propagandno glasilo Spodnještajerci, nedat.

⁴² ARS, AS 1851, fasc. 63/III, poročilo OC 14. divizije NOV in POJ obveščevalnem oddelku GŠ NOV in POS, 1. 10. 1944.

tudi drugi partizanski obveščevalci na Štajerskem. V poročila so zapisali, da se utrjujejo tudi gospodarska središča oziroma mesta, kjer se kopičijo večje količine orožja, streliva, razstreliva in prehrabnih izdelkov. Vse te odporne točke bi se branile z lastnimi silami, so pa to tudi kraji, kjer se za dan ali dva ustavijo razne enote, se odpočijejo in po potrebi preuredijo.⁴³

Partizanski obveščevalci so poročali o umiku nemških enot čez nemško okrožje Brežice od začetka decembra 1944 naprej. Premikajo se po cesti iz smeri Zagreba, Samobora prek Krške vasi po državni cesti do Celja, od koder nadaljujejo svoj umik po železnici. Kadar je železniška povezava Zagreb-Dobova-Zidani Most-Celje vzpostavljena, uporabljajo tudi njo. Po cesti se premikajo podnevi, največkrat pa ponoči. Za prenočevanje in prehrano se zaustavljajo nekje v Brežicah, Krškem in tudi Sevnici. Obveščevalci poročajo o umiku nemških pehotnih divizij in mornarice. Obveščevalec Tone je v začetku decembra 1944 poročal, da so Brežice polne vojaštva. V zadnjem tednu naj bi jih prišlo čez 1500. Nastanili so se v gradu Brežice in po barakah v bližini železniške postaje. Tam je približno tristo avtomobilov raznih vrst, ki čakajo na nakladanje. Opazil je tudi 24 tankov. V toplicah v Čatežu so bile enote SS in še nove enote so prihajale. Konec decembra so se mornariške enote (mornariška pehota) začasno ustavile v Laškem. Bilo naj bi jih približno 6000 in bili so močno oboroženi. V začetku januarja 1945 se je začasno zaustavilo v Laškem približno 4000 mornarjev. Med njimi so prepoznali vojake s Krete.⁴⁴

Mesta in večje kraje na jugu Spodnje Štajerske je začel nemški okupator utrjevati v začetku decembra 1944. V središču Krško je začel bunkerje graditi kar pred hišami, enako tudi v Radečah, Zidanem Mostu in Sevnici.⁴⁵ Še posebej so utrjevali mesto Brežice, ki je bilo sedež okrožja. Posebno mesto v obrambi mesta je imel grad Brežice. V vsak stolp so namestili po en težki in dva lahka mitraljeza. V grad so začeli dovažati večje količine orožja in streliva. V pritličju levega grajskega trakta je bilo skladišče streliva za puške, mitraljeze, ročne bombe in mine, v viteški dvorani pa je bilo skladiščenih približno 1000 italijanskih pušk, 16 težkih avstrijskih mitraljezov in 9 minometov.⁴⁶ V gradu je bila nastanjena četa policije, ki je stražila mostove čez Savo in Krko v Brežicah. Mostovi so bili minirani, mine so bile položene v minske jaške na koncu mostu. Zvečer je dostop v grad onemogočila s španskimi jezdec. Tudi dostop v mesto po cesti skozi južna vrata pri gradu je bil oviran in nadzorovan. Na cesti sta bili oviri v obliki manjših betonskih blokov, v cesti pa več pokritih lukenj⁴⁷ v betonskih blokih. V hiši⁴⁸ nasproti graj-

⁴³ ARS, AS 1931, a. š. 612, situacijsko poročilo referenta za teren 4. OC NOV in POS šefu obveščevalnega centra 4. OC NOV in POS 10. 10. 1944 in poročilo referenta za teren 4. OC NOV in POS obveščevalnem oddelku GŠ NOV in POS, 5. 1. 1945.

⁴⁴ ARS, AS 1851, fasc. 52/V, poročilo Luke "Utrdbe ob Savi"; poročilo, št. 2, 9. 12. 1944 in V. poročilo, 27. 12. 1944.

⁴⁵ ARS, AS 1851, fasc. 52/V, poročilo Luke "Utrdbe ob Savi"; Ljubomir Motore, ustni vir, 21. 7. 2004.

⁴⁶ Obveščevalec Lado je v poročilu z dne 9. 12. 1944 zapisal, da je v gradu za deset železniških vagonov streliva.

⁴⁷ Ob prenovi starega mestnega jedra Brežic so leta 2007 na cesti pri gradu odstranili asfalt. Tako smo nepričakovano odkrili večje število masivnih betonskih blokov, v njih pa več kot 35 lukenj enakih dimenzij. Betonski bloki v zemlji so bili večji in manjši. Manjši bloki so bili dimenzij 170 x 110 x 100 cm, luknje pa premera 39 cm. Bloki oz. ovire so bile najverjetneje postavljene konec leta 1944 ali v začetku leta 1945. Zaradi prevoznosti ceste so bile luknje pokrite s kovinskimi pokrovi. V primeru napada na mesto, bi pokrove odprli in vanj postavili hrastova debla, ki bi iz ceste gledala en meter. Na

skega stolpa je bila nastanjena nemška straža, ki je nadzorovala dostop v mesto. Spodnje prostore hiše desno so spremenili v bunker. Obe okni so zazidali v obliki strelnih lin. Pred okni hiše so postavili betonski blok, velikosti 7 x 3 x 2,5 metra, ki je pokrival tudi vrata oz. vhod v stavbo. Ponoči je bil dostop do mesta osvetljen. Bunker je bil tudi v strogem mestnem jedru nasproti cerkve.⁴⁹ Veliko orožja in streliva je bilo shranjenega v Narodnem domu, kjer je bil sedež okrožnega vodstva. Večina stavb v mestnem jedru je bila spremenjena v vojaške objekte, glavni odporni točki pa sta bili grad Brežice in Narodni dom. Strelski jarki so bili okoli celotnega mestnega jedra, gledali so tudi proti Vrbini. Na ozemlju med cesto proti Dobovi in cesto proti Bizeljskem mimo bolnice sta bili kar dve vrsti strelskih jarkov, ki so bili okrepljeni še z bunkerji. Protiletalska baterija je bila nameščena za bolnico - v smeri proti stadionu. Po mnenju obveščevalca Toneta je bilo mesto Brežice podobno trdnjavi.⁵⁰

Ostanki nemških betonskih protipehotnih ovir pri gradu Brežice.

Foto: Vlasta Dejak, 2007. Fototeka PMB.

tak način bi protipehotne ovire spravili v funkcijo in bi jih seveda branili z orožjem, po potrebi tudi z minami. Hrastova debela so bila pred uporabo zložena v neposredni bližini ovir. Informatorja se spominjata še nekaj takih ovir v okrožju Brežice (Branimir Vodopivec, ustni vir, 5. 3. 2008 in Adolf De Costa, ustni vir, 11. 4. 2008; Brežice - Južna vrata. Predstavitev rezultatov arheoloških raziskav v letu 2007, Brežice 2008).

⁴⁸ Danes vogalna hiša na Dobovski cesti 1 v Brežicah.

⁴⁹ ARS, AS 1851, fasc. 52/V, poročilo Luke "Utrdbe ob Savi"; Ivan Kos, ustni vir, 19. 8. 2004 in Teodor Oršanič, ustni vir, 12. 7. 2004.

⁵⁰ ARS, AS 1851, fasc. 52/V, skica mesta Brežice, ki jo je v začetku decembra 1944 narisal obveščevalec Tone, in poročilo, št. 2, 9. 12. 1944.

Ko govorimo o umiku nemškega okupatorja, je treba omeniti še ovire oziroma način oviranja, ki strokovni javnosti doslej niso bile znane ne iz dokumentov, strokovne literature ne iz spominskih zapisov. To so veliki betonski bloki,⁵¹ ki jih je okupator postavljal tik ob železnici in cestah. Gre za sistem dveh manjših in enega velikega betonskega bloka, s katerim je okupator nameraval ovirati prodirajoče partizanske enote po globini in s tem pridobivati prepotrebni čas ob umiku svojih enot. Vsi ohranjeni betonski bloki⁵² so okrepljeni z železom enakih velikosti in z identičnimi odprtini za vstavljanje eksploziva. Ob umiku zadnje enote se aktivira eksploziv, ki povzroči, da zelo težak večji blok pade na železniško progo oz. cesto in jo začasno zapre. Manjša bloka z obeh strani komunikacije imata nalogo, da onemogočata, da bi lahko motorizirana kolona takšno oviro obšla. Večinoma so bili takšni bloki postavljeni na takem terenu, kjer so ovirali tudi oklepnike in ne le tovornjake. Takšno maso armiranega betona so napadalci verjetno najlažje odstranili z eksplozivom. Pri tem so tvegali, da so ob tem še močneje poškodovali železniške tire oz. cesto. Enote, ki so se umikale, so tako pridobile še dodaten čas. Na temelju opravljenega terenskega dela⁵³ menim, da je šlo za načrtno in vnaprej pripravljeno oviranje po globini prostora, kjer se je nemška vojska umikala. Betonske ovire⁵⁴ so postavljali ob železnici, glavnih in določenih stranskih cestnih povezavah.

⁵¹ Ob pogovoru z informatorji sem zabeležil še izraze: betonske ovire, betonski stebri in protitankovske ovire.

⁵² Ohranjeni betonski bloki so skoraj identičnih mer. Odstopanja po širini in globini so le za centimeter ali dva. V višino so odstopanja le pri večjem bloku, kar je seveda odvisno od širine komunikacije. Večji blok ima dimenzije 200 x 200 x 475 cm do 600 cm (merjeno od tal navzgor). Odprtina za eksploziv na večjem bloku je na dnu bloka in je nepravilne oblike, v širino meri 83 cm in višino 50 cm. Manjši bloki so v velikostih 200 x 200 x 135 cm do 150 cm (merjeno od tal navzgor, kar pomeni, da gleda toliko betonskega bloka iz zemlje).

⁵³ Na temelju terenskega dela sem dokumentiral obcestne bloke v Velikih Malencah (Velike Malence 15, Brežice), v Veliki vasi pri Krškem (Velika vas pri Krškem 34), v Zidanem Mostu (pod železniškim mostom, na levi strani ceste v smeri proti železniški postaji), v Hrastniku (pod železniškim mostom, na levi strani ceste pri železniški postaji) in v Štorah (Obrtniška cesta 6). Bloka sta ohranjena le na eni strani ceste. Prebarvana sta v belo barvo in pokrita s kovinskima strešicama. Nimata več vojaškega značaja, ampak propagandnega, saj večji blok služi kot pano za oglaševanje. Ljubomir Motore iz Sevnice se spominja, da sta leta 1978 obcestna betonska bloka stala na različnih mestih v Vranju v občini Sevnica. Pozneje so ju ob širitvi ceste odstranili (Ljubomir Motore, ustni vir, 20. 7. 2004). V svojem zelo bogatem fotografskem arhivu je našel celo fotografijo enega izmed teh blokov. Dokumentiral sem še dva betonska bloka na železniški progi Dobova-Zidani Most. Prvi je v Dobovi (Selska cesta 15), drugi pa v bližini železniške postaje v Krškem (Poljska pot 6). Blok stoji ob starovaškem potoku, kjer so med 2. svetovno vojno potekali nemški strelski jarki. Jože Blažič iz Rigonc se spominja, da so bili betonski bloki ob železniški progi tudi na hrvaški strani (Jože Blažič, ustni vir, 9. 8. 2004). Pri mojem terenskem delu v zvezi z betonskimi bloki so mi pomagali člani veteranskih organizacij ZVVS, Sever ter ZB in udeležencev NOB. Vsem se iskreno zahvaljujem.

⁵⁴ Betonski bloki so zanimiva dediščina vojaškega značaja ohranjena na tleh Slovenije iz obdobja 2. svetovne vojne. Ohranili so se zato, ker niso bili nikomur v napoto. Po izjavah informatorjev je precej teh blokov izginilo po vojni, nekateri pa tudi v poznejših letih v celoti ali delno ob širjenjih cest.

*Betonski blok ob železnici Zidani Most-Zagreb v bližini železniške postaje Krško.
Foto: Tomaž Teropšič, 2004. Fototeka PMB.*

Tomaž Teropšič

GERMAN FORTIFICATION IN LOWER STYRIA TOWARDS THE END OF WORLD WAR II

S u m m a r y

In the second year of the war, the Germans in Lower Styria lived in fear of the partisans. This fear was greater in those parts of the territory where the national liberation movement was stronger. The German fear of the partisans even increased with the arrival of the 14th National Division of the Liberation Army and Partisan Detachments of Yugoslavia to Styria in the spring of 1944. An even greater fear of the partisans overcame the Germans in the summer of 1944 in the Kozjansko region. The soldiers of the Lower Styrian Wehrmannschaft regiment refused to take up the positions around the town of Kozje. Discipline also diminished in the SS. They started gradually fortifying the strongholds of the German occupier in the Upper Carniola and Styria regions, which had not yet been fortified until 1944. Many bunkers were built, trenches dug and wire fences put up.

Since the autumn of 1944, Slovenia looked more and more like the rear of a front line; not only of one, but three fronts: the Hungarian, Yugoslav and Italian fronts, which may have been at various distances from it, but the occupier's measures were equal for all of them. The building of the fortified defence line and large-scale cleansing operations against the national liberation army all over the Slovenian territory were among the most important measures. In accordance with Adolf Hitler's orders of 26 July and 19 September 1944, the fortified defence line "Südostwall" or "Reichsschutzstellung" was being built since the late summer and early autumn at the south-eastern border of the German Reich. The main defence line ran next to the Slovenian-Croatian border in the north, then parallel to the rivers Sotla and Sava to the city of Trbovlje, past Ljubljana to Vrhnika, through Hrušica, by the foot of the Trnovska planota plateau and next to the river Soča to the town of Tolmin.

The fortification activities in Lower Styria were managed by the regional leader of the Steiericher Heimatbund (Styrian Patriotic Alliance). Apart from this political party, the army with their engineering battalions also took part in these operations. The Todt Organisation (a Third Reich civil and military engineering group) also participated. It made available its tools, building materials and

experts. Manual labour was carried out by the population of Lower Styria, some workers were brought from Austria and some even from the Soviet Union. Many of them were also prisoners of war: Greeks, Italians and Russians. From various documents and oral statements we find out that women from Lower Styria also took part in these works, and among them also German women from Kočevje (Gottschee) and women from Ukraine. The occupiers had intended to build a defence line with high-quality materials. Due to the lack of those they opted for ordinary field fortifications. In the more important locations they built artillery positions of reinforced concrete, while elsewhere they mostly just used wood, stone and earth. In the rear of the fortified defence line they also carried out fortification works of local importance in order to protect railways and important strongholds. Individual junctions were fortified as strongholds, not connected to the system of fortified defence lines. They were intended for the prevention of swift movement or penetration by the enemy units, thus providing their armies more time for a suitable defence. The fortified defence line was made up of several elements: anti-tank positions and trenches, pillboxes, bunkers for cannons and mortars, strongholds, infantry bunkers, anti-aircraft guns and barbed wire fences.

Up until the end of the war, the German occupiers failed to build a fortified defence line in the Kozjansko region. They only managed to complete the trenches. The other elements of the fortified defence line were at various stages of completion - certain sections contained more completed parts than others. And the result? Tens of thousands of workers were used for the construction of fortifications, which were of no use whatsoever in the end, and vast amounts of building materials were wasted. The German Army did not defend itself at this defence line. It retreated towards Austria from the victorious advancing Yugoslav Army.